

पाश्चात्य वसाहतवाद ते भारतीय आर्थिक राष्ट्रवादाची निर्मिती एक

अवलोकन

डॉ. भारत शांताराम खराडे
दोशी वकील आर्ट्स कॉलेज अँड
जी. सी. यु. बी. सायन्स अँड कॉमर्स कॉलेज, गोरेगांव - रायगड

गोष्टवारा किंवा सारांश:

प्राचीन ते आधुनिक युगाच्या दरम्यान भारत भूमीतील मानवानी विविध स्थित्यतरंचा अनुभव घेतला आहे आणि आज ही आपण तो घेत आहोत. ग्रीकांच्या आक्रमणा पासून ते भारताला स्वातंत्र्य मिळे पर्यंत आलेल्या आक्रमकांनी भारताची लुट केलेली आढळते. यात येणारे व्यापारी, धर्मोपदेशक किंवा प्रशासक या सगळ्यांचा उद्देश भारताची लुट हाच होता. याकरता मध्ये काही टप्प्यांचा विचार उदा. व्यापारवाद, मुक्त व्यापार, वित्त साम्राज्यवाद इ. सर्वांचा परिणाम हा भारतीय व्यापार आणि अर्थ व्यवस्थेवर झालेला आढळतो. ब्रिटीश शासन आणि त्यांच्या विरोधी कार्य पद्धतींच्या सरावा मुळे निर्माण होणाऱ्या समस्यांचा विचार करणे हा मुख्य उद्देश आहे.

भारतीय सामाजीक, आर्थिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक घटक यास जबाबदार आहेत. उपरोक्त निर्देशित केलेल्या टप्प्यांचा विचार करता भारतीय भांडवलावर ब्रिटीश एजन्सीज नियंत्रण ठेवत होते. त्याच बरोबर परदेशी व्यापार कंपन्या आणि व्यवस्थापन हे ही कालांतरानी त्यांच्या क्षेत्रातील मुख्य घटक बनला. त्याचा परिणाम भारतीय अर्थव्यवस्था आणि पर्यायानी साम्राज्य विकासात झाले. एकीकडे स्वदेशी हस्तकला दारिद्र्याचा सामना करत असताना, दुसरीकडे, वसाहतीत आधुनिक उद्योग विकसित करण्याचे फार कमी प्रयत्न झाले. तरीही वसाहतवादी सरकार केलेले बदल 'मोफत' व्यापार, स्वदेशी उद्योग यांनी अनेकांना तोंड दिले अडथळते कायमधारा बंदोबस्त या मुळे आलेला बदल असेल किंवा ब्रिटिशानी सुरुवातीच्या काळात आणलेले उद्योग उदा. रेल्वे, ज्यूट उद्योग, चहाचे मळे आणि खाणकाम यामुळे आलेल्या बदलांचा विचार केला जाईल.

पाश्चात्य विचारांच्या परिणामांच्या विचार करता भारतीय स्वयंपूर्ण असणारी अर्थव्यवस्था आणि ब्रिटीश शासना अंतर्गत असणारी किंवा निर्माण झालेली परिस्थिती यांचे आवलोकन करता परकीय व्यापार्यांनी भारताची लुट करण्याचा जो मार्ग अवलंबला त्याचा उहापोह करण्याचा प्रयत्न केला जाणार आहे.

प्रस्तावना:

इंग्लिश ईस्ट इंडिया कंपनीने प्लासीची लढाई जिंकली, ज्यामुळे भारतात वळजवळ दोन शतके विस्तारवादी कारवायांना सुरुवात झाली. बंगालचा शेवटचा नवाब सिराज उद-दौला याने या लढाईत ईस्ट इंडिया कंपनीशी लढा दिला. ब्रिटिश वसाहतवाद विजेत्यांपेक्षा वसाहतवादी प्रजेसाठी खूपच त्रासदायक होता. अनेक विद्वानांना वाटते की ब्रिटिश वसाहतवादाने ब्रिटिश राजवटीला मोठा नफा आणि फायदा मिळावा यासाठी भांडवलशाहीला प्रोत्साहन दिले आणि सक्रियपणे त्यात भाग घेतला. ब्रिटिश राजवटीने विस्तारवादाच्या प्रत्येक कृतीला गती दिली. भारतात, गरिबी, दुष्काळ, आजारपण, सांस्कृतिक अस्थिरता, आर्थिक शोषण आणि राजकीय उपेक्षितता हे सर्व सामान्य होते. ब्रिटिश वसाहतवादाच्या दृष्टीकोनातून भारतीय जमीन मालमत्ता कायद्यांमध्ये सुधारणा केल्या. त्यांनी वस्तूंचे उत्पादन आणि वितरण बदलले. ब्रिटिश वसाहतवादाने उत्पादन क्षेत्रात हस्तक्षेप करण्यास सुरुवात केली. जंगले ताब्यात घेऊन, झाडे तोडून आणि वृक्षारोपण सुरू करून ब्रिटिश वसाहतवादाची स्थापना झाली. त्यामुळे लोकांना भारताच्या एका भागातून दुसऱ्या भागात स्थलांतरित होण्यास भाग पाडले गेले, ज्यामुळे भारतीय लोकांमध्ये राष्ट्रवादी आणि वसाहतविरोधी जागरूकता वाढली. वसाहतवादाचा भारतीय नागरिकांच्या जीवनावर राजकीय, सांस्कृतिक आणि आर्थिकदृष्ट्या परिणाम झाला.

उद्दिष्टे:

वसाहतवाद म्हणजे एका व्यक्तीने दुसऱ्या व्यक्ती किंवा क्षेत्रांवर नियंत्रण किंवा सत्ता मिळवण्याची पद्धत किंवा धोरण, बहुतेकदा वसाहती स्थापन करून आणि सामान्यतः आर्थिक वर्चस्वाच्या उद्देशाने. वसाहतवादाच्या प्रक्रियेत, वसाहतवादी त्यांचे धर्म, भाषा, अर्थशास्त्र आणि इतर सांस्कृतिक पद्धती लादू शकतात म्हणजे वसाहतवाद होय. या अनुषंगाने खालील उद्दिष्टे साध्य करण्याचा पर्यटन आहे.

- ब्रिटिश वसाहतीकरणचे भारतातील तीन टप्पे समजावून घेणे.
- महसूल वसाहतीच्या बदलांचा अभ्यास करणे.
- वसाहतवादी धोरण व नवोपक्रम यांच्या मिश्रप्रभाव समजावून घेणे.
- निष्कासन आणि राष्ट्रवादाची निर्मिती या विषयी माहिती मिळविणे.

भारतीय समुदायावर वसाहतवादाचा राजकीय परिणाम लक्षणीय होता. ब्रिटिश राजवट आणि वसाहतवादाचा भारतीय संस्कृतीवर, विशेषतः विकसित होणाऱ्या मध्यमवर्गीय मानसिकतेवर सामाजिक परिणाम झाला, ज्यामुळे त्यांची जीवनशैली, खाण्याच्या सवयी, भाषा आणि पोशाख हळूहळू

बदलले. वसाहतवादाच्या धक्क्याने आपली राष्ट्रीय चळवळ, शिक्षण व्यवस्था, राजकीय व्यवस्था, संसदीय आणि न्यायिक व्यवस्था, संविधान, वाहतूक नियम, पोलिस आणि सर्वसाधारणपणे संपूर्ण राजकीय चौकट बदलली. ब्रिटिश राजवटीच्या नियंत्रणाचा भारतीय राजकीय, आर्थिक आणि सामाजिक पैलूवर परिणाम झाला, ज्यामुळे त्याच्या भविष्यातील विकासाचे स्वरूप बदलले. ब्रिटिश राज सरकारी संरचना त्यांच्या वसाहतवादी कल्पनांमध्ये भाग्यवान होत्या आणि त्यांनी वसाहत निर्मितीद्वारे त्यांचे ध्येय निश्चित केले. वसाहत काळात भारताचे ब्रिटिश शोषण फूट पाडा आणि राज्यजिका या रणनीती होती. अशा सामूहिक बदलांमध्ये ब्रिटिश राजवटीची अंमलबजावणी आणि इंग्रजी शिक्षण प्रणालीचा समावेश होता ज्याचा उद्देश भारतीयांना इंग्रजांना भारतातील जनतेला आचारांनी भारतीय पण विचारांनी इंग्रजी वर्ग निर्माण करणे हा दृष्टीकोन आढळतो. यामुळे सर्वसामान्य भारतीय आणि इंग्रजी शिक्षण घेतलेले भारतीय असे दोन वर्गांची येते निर्मिती झाली. परंतु ते गोरे ब्रिटिश शासकांपेक्षा कनिष्ठ मानले जात होते. या परिणामांच्या एकत्रित परिणामामुळे एक राज्य म्हणून आपला विकास अपरिवर्तनीयपणे मंदावला, परिणामी आधुनिक काळात सतत अस्थिरता निर्माण झाली.

ब्रिटिश काळातील सामाजिक आणि सांस्कृतिक बदल:

ब्रिटिश राजवटीने सती प्रथा, म्हणजेच विधवेने तिच्या मृत पतीच्या चितेवर आत्मदहन करणे, बेकायदेशीर आणि कायद्याने गुन्हा. स्त्रीभ्रूणहत्या बेकायदेशीर होती. अल्पवयीन विवाह दंडनीय ठरवण्यात आले. ब्रिटिश राजवटीने स्वातंत्र्य, समानता, स्वातंत्र्य आणि मानवी हक्क यासारख्या कल्पना आणल्या.

भारत हा इंग्लंडची औद्योगिक व आर्थिक वसाहत बनला. इंग्लंडमधील औद्योगिकीकरणामुळे भारतीय हातमाग विणकाम उद्योगावर मोठा परिणाम झाला, जो अखेर नष्ट झाला. नवीन जमीन महसूल व्यवस्थांमुळे शेतकऱ्यांना कठीण परिस्थितीचा सामना करावा लागला. शेतीच्या व्यापारीकरणाचा फटका मजुरांना बसला, ज्यांच्या मुळे भूमिहीन मजुरांची संख्या वाढली. सावकारांकडून पैसे उधार घेणे अधिक कठीण झाले. सावकार या सारखे नवीन वर्ग विकसित उदयास झाले/आले.

वसाहतवाद:

वसाहतवाद हि एक परिकल्पना आहे ज्या द्वारे एक समूह दुसऱ्या समूहावर वर्चस्व मिळविण्याची एक स्पर्धा आहे. परंतु या सत्तास्पर्धेत बलीष्ठानी कनिष्ठावर सत्ता करण्याचा प्रकार. या मध्ये एक मोठा दोष असा आहे कि साम्राज्यवादा पासून त्याला वेगळ करण अवघड आहे. परंतु पुष्कळदा वसाहतवाद आणि साम्राज्यवाद ह्या एक संकल्पना आहेत अशाच अर्थानी उपयोगात आणल्या जातात.

व्यापारवाद:

व्यापारवाद (Mercantilism) ही एक आर्थिक प्रणाली आहे, जी देशाची संपत्ती वाढवण्यासाठी आयाती कमी आणि निर्याती जास्त करण्याचा प्रयत्न करते. पाश्चिमात्य देशांनी या सिद्धांताचा अवलंब केला, आणि त्याचा भारत आणि पाश्चिमात्य देशांमधील संबंधांवर परिणाम झाला. १८ व्या आणि १९ व्या शतकात भारत आणि पाश्चिमात्य देशांमधील संबंध प्रामुख्याने व्यापारी आणि राजकीयदृष्ट्या महत्त्वपूर्ण होते. या काळात, पाश्चिमात्य व्यापारी कंपन्यांनी भारतामध्ये आपले व्यापार क्षेत्र वाढवले, ज्यामुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर आणि समाजात मोठा प्रभाव पडला.

मुक्त व्यापार:

मुक्त व्यापारी हि संकल्पना चिन मधील साम्राज्यवादाच्या स्पर्धेच्या दरम्यान निर्माण झाली. चिन मधील परकीय व्यापार मोठ्या प्रमाणात कॅन्टन (ग्वान्गझोउ) सारख्या काही बंदरांपुरता मर्यादित होता आणि विशिष्ट व्यापार नियमांमुळे प्रवेश अनेकदा मर्यादित होता. १८९९ आणि १९०० मध्ये, जेव्हा अमेरिकेने सर्व राष्ट्रांना चीनमध्ये व्यापार करण्यासाठी समान प्रवेश असावा असा प्रस्ताव मांडला तेव्हा ती उदयास आली. यामुळे अमेरिकेचे वर्चस्व चिन मधील बंदरे, बाजार पेठा आणि नैसर्गिक साधन संपत्तीवर होते. मूळ कारण वसाहत कोणाची हा मुद्द्याच अमेरिकेला यातून खोडून काढण्याचा होता.

वित्त साम्राज्यवाद:

भारत (पहिले महायुद्ध आणि युद्धांतर्गत काळ (१९१४-३९) युद्धोत्तर वसाहतींचे पुनर्वितरण) भारतात ब्रिटनला एका शक्तिशाली शत्रूचा सामना करावा लागला, भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस, व्यापारी आणि कामगार वर्ग, उच्च आणि निम्न जातीतील हिंदूंना स्वातंत्र्याच्या दिशेने एकत्रित करण्यासाठी एकत्र करते. तथापि, देशातील हिंदू आणि शीख बहुसंख्य लोकांना त्यांच्या ९,००,००,००० मुस्लिमांपासून

वेगळे करणारी दरी भरून काढण्यात काँग्रेस कधीही यशस्वी झाली नाही. ब्रिटिशांनी भारतीय वसाहतविरोधी चळवळीला अर्ध्यावरच सोडले. १९१९-२३ मध्ये अनेक उपाययोजनांच्या मालिकेने भारतीयांना "द्विदल" मध्ये काही प्रमाणात स्वराज्य दिले ज्यामध्ये निवडून आलेले भारतीय मंत्री ब्रिटिश प्रशासकांसह एकत्रितपणे राज्य करत होते. तथापि, या घटनात्मक सुधारणांमुळे संस्थानांना स्वराज्याच्या नवीन प्रवृत्तीशी जुळवून घेण्यात अपयश आले. जरी महात्मा गांधींनी नवीन व्यवस्थेचा "पांढऱ्या कबर" म्हणून निषेध केला असला तरी, प्रत्यक्षात काँग्रेसने सरकारी प्रक्रियेत भाग घेण्यास सुरुवात केली. १९३५-३७ मध्ये मंजूर झालेल्या संविधानानुसार, ब्रिटिशांनी मुस्लिम अल्पसंख्याकांसाठी त्यांचे प्रमाणबद्ध प्रतिनिधित्व सुनिश्चित करण्यासाठी स्वतंत्र मतदान यादी ठेवली; १९३९ मध्ये ब्रिटन आणि काँग्रेस पक्षातील संबंध तणावपूर्ण होते, परंतु भारत स्पष्टपणे कोणत्या ना कोणत्या स्वरूपात स्वातंत्र्याकडे वाटचाल करत होता.

India: In India Britain faced a powerful adversary, the Indian National Congress, uniting businessmen and working classes, Hindus of high and low caste, in a common drive toward independence. The Congress never, however, succeeded in bridging the gap that separated the country's Hindu and Sikh majority from its 90,000,000 Muslims. The British met the Indian anticolonial movement half way. In 1919–23 a series of measures gave the Indians a certain degree of self-rule in a "dyarchy" in which elected Indian ministers governed together with British administrators. These constitutional reforms, however, failed to bring the princely states into line with the new trend toward self-rule. Though Mahatma Gandhi denounced the new system as a "whited sepulchre," Congress in fact began to participate in the governmental process. Under the constitution granted in 1935–37, the British maintained separate voting rolls for the Muslim minority, in order to ensure its proportional representation; in 1939 relations between Britain and the Congress Party were tense, but India was clearly headed for independence in some form.^१

आर्थिक राष्ट्रवादी जागतिकीकरणाला विरोध करतात आणि काही जण अनिर्बंध मुक्त व्यापाराच्या फायद्यांवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित करतात . ते संरक्षणवाद्याला प्राधान्य देतात आणि स्वयंपूर्णतेचे समर्थन करतात.^२ आर्थिक राष्ट्रवादींसाठी, बाजारपेठा राज्याच्या अधीन असाव्यात आणि राज्याच्या हिताची सेवा करावी (जसे की राष्ट्रीय सुरक्षा प्रदान करणे आणि लष्करी शक्ती जमा करणे). व्यापारवादाचा सिद्धांत हा आर्थिक राष्ट्रवादाचा एक प्रमुख प्रकार आहे.^३ आर्थिक राष्ट्रवादी आंतरराष्ट्रीय व्यापाराला शून्य-बेरीज म्हणून पाहतात , जिथे ध्येय म्हणजे सापेक्ष नफा मिळवणे. येवढाच होता असे धोरण पाश्यात्यांचे आढळते. पाश्चात्यांच्या या धोरणामुळे आर्थिक संपत्तीचा लोंडा त्या देशांकडे होऊ लागला. परंतु हे केवळ भारता मध्ये होते असे नाही तर इतर हि देशातून याचे

प्रत्यंतर येत होते. देशाच्या या या स्थितीमुळे राष्ट्रवादाच्या निर्मिती कडे वाटचाल झाल्याचे आढळते. हि संकल्पना प्रथम फ्रान्स या देशात झाल्याचे आढळते. " आर्थिक देशभक्ती " या शब्दाची निर्मिती फ्रेंच संसद सदस्य बर्नार्ड कॅरियोन यांच्याकडून झाली असली तरी,^४ असे पुरावे आढळतात. राष्ट्रवादी हस्तक्षेपाचे वर्णन करणारी उदाहरणे प्राचीन काळापासून वापरला जात असल्याचं सूर आहे.

विल्यम सॅफायर यांनी १९८५ मध्ये राष्ट्राध्यक्ष रेगन यांच्या राष्ट्रीय धोरणात्मक संरक्षण पुढाकार क्षेपणास्त्र संरक्षण प्रणालीच्या प्रस्तावाचे समर्थन करताना लिहिले, "आपला सामान्य घटक राष्ट्रवाद आहे - एक लष्करी आणि आर्थिक देशभक्ती दोन्ही - जो आपल्याला व्यापक राष्ट्रीय संरक्षणाच्या बाजूने प्रवृत्त करतो."^५

१८०० च्या दशकाच्या मध्यापासून ते अखेरपर्यंत, इटालियन आर्थिक विचारवंतांनी फ्रेडरिक लिस्टच्या सिद्धांतांकडे आकर्षित होण्यास सुरुवात केली. अलेस्सांद्रो रॉसी सारख्या इटालियन अर्थशास्त्रज्ञांच्या नेतृत्वाखाली, उद्योगांच्या राष्ट्रवादी संरक्षणवाद्याला अनुकूल असलेल्या धोरणांना गती मिळाली. इटालियन सरकार पूर्वी फ्रान्ससोबत व्यापार करण्याच्या बाजूने इटालियन उद्योगाकडे दुर्लक्ष करत होते आणि इतर युरोपीयन शक्ती आधुनिकीकरण आणि त्यांच्या वसाहतींद्वारे प्रभाव मिळवताना पाहण्यात समाधानी दिसत होते.^६ कापडापासून ते सिरेमिक उत्पादकांपर्यंत विविध गटांनी इटालियन सरकारवर दबाव आणण्यास सुरुवात केली आणि जरी इटालियन सरकारने शुल्क लादले तरी उद्योगपतींना वाटले की ते पुरेसे नाही. औद्योगिकीकरण आणि संरक्षणवादासह आर्थिक राष्ट्रवादाच्या जोरावर १८८७ मध्ये इटलीला आर्थिक संकटात ढकलण्यात आले आणि इटालियन औद्योगिक संकटे उघड झाली.^७

आर्थिक राष्ट्रवादाचा तात्विक पाया शोधणे कठीण आहे कारण या विचारसरणीचा दीर्घ इतिहास आणि विविध प्रकारच्या गटांना त्याचे अद्वितीय आकर्षण आहे. चार सामान्य स्तंभ त्याच्या राजकीय, सांस्कृतिक, आर्थिक आणि सामाजिक मुळांपासून येतात.^८ जरी या चार स्तंभांभोवतीचे तपशील राष्ट्राच्या स्थितीनुसार भिन्न असू शकतात, परंतु सामान्यतः राष्ट्राची स्वतःची स्थिती आणि आर्थिक स्थिरता दुसऱ्यापेक्षा प्राधान्य घेते. १९ व्या शतकाच्या उत्तरार्धात आणि २० व्या शतकाच्या सुरुवातीच्या काळात याचा अर्थ संरक्षणवादावर भर , सरकारची वाढलेली भूमिका आणि अगदी वसाहतवादावरही भर होता, कारण ते व्यापलेल्या देशाची संस्कृती आणि पंथ बदलण्याचे एक साधन होते.^९

निष्कर्ष

वसाहतवादाने जगाला सोडलेल्या आर्थिक विकासाच्या वारशावर, मोठ्या प्रमाणात कटुता आणि सांस्कृतिक फाटण्यावर इतिहासकार दीर्घकाळ चर्चा करतील, परंतु वसाहतवादाच्या विघटनाच्या राजकीय समस्या गंभीर आणि तात्काळ आहेत. आंतरराष्ट्रीय समुदायावर सार्वभौमत्व किंवा आर्थिक सक्षमता मिळवण्यास असमर्थ असलेल्या आणि सामान्य वांशिक पाया नसलेल्या मोठ्या राज्यांची भर पडली आहे. जगातील वसाहतोत्तर क्षेत्रे बहुतेकदा दीर्घ आणि हिंसक संघर्षांची दृश्ये राहिली आहेत: वांशिक, जसे की नायजेरियातील बियाफ्रान युद्ध (१९६७-७०); राष्ट्रीय-धार्मिक, जसे की अरब-इसायली संघर्ष, सायप्रसमधील गृहयुद्ध आणि भारत आणि पाकिस्तानमधील संघर्ष; किंवा पूर्णपणे राजकीय, जसे की विभाजित कोरियन द्वीपकल्पातील कम्युनिस्ट आणि राष्ट्रवादी राजवटींमधील संघर्ष. वसाहतवादाच्या समाप्तीमुळे जगभरात नवीन, सुबकपणे विभाजित राष्ट्र-राज्यांचा प्रसार झाला नाही किंवा त्यामुळे मोठ्या शक्तींमधील स्पर्धा कमी झाली नाही. ब्रिटिश भारत किंवा भारताचे साम्राज्य हा १८५८ ते १९४७ दरम्यान ब्रिटिश सरकारच्या सत्तेखाली राहिलेला भारतीय उपखंडातील भाग आहे. सध्याचे भारत ध्वज भारत, पाकिस्तान ध्वज पाकिस्तान व बांगलादेश ध्वज बांगलादेश हे देश ब्रिटिश वसाहतीचा भाग होते. तसेच बर्मा हा प्रांत १८५८ ते १९३७ दरम्यान ब्रिटिश राज्याचा भाग होता. ब्रिटिश वसाहत ढोबळपणे भारत ह्या नावाने ओळखला जात असे.

1. Harry Magdoff, Richard A. Webster, The Editor of Encyclopaedia Britannica April 11, 2025
2. गिलपिन, रॉबर्ट (१९८७). आंतरराष्ट्रीय संबंधांचे राजकीय अर्थशास्त्र . प्रिन्स्टन युनिव्हर्सिटी प्रेस. पृ. ३१-३४. ISBN ९७८-०-६९१-०२२६२-८.
3. हेलेनर, एरिक (२०२१). "आर्थिक राष्ट्रवादाची विविधता" . नवीन राजकीय अर्थव्यवस्था . २६ (२): २२९- २३८. doi : १०.१०८०/१३५६३४६७.२०२०.१८४११३७ . ISSN १३५६-३४६७ .
4. लेव्ही-फॉर, डेव्हिड (१९९७). "आर्थिक राष्ट्रवाद: फ्रेडरिक लिस्टपासून रॉबर्ट रीचपर्यंत" . आंतरराष्ट्रीय अभ्यासांचा आढावा . २३ (३): ३५९- ३७०. doi : १०.१०१७/S०२६०२१०५९७००३५९८ (निष्क्रिय ९ एप्रिल २०२५). ISSN १४६९-९०४४ .
5. बुएल, रेमंड लेस्ली (१९२९). आंतरराष्ट्रीय संबंध . एच. होल्ट. पृष्ठे ९५-१२० .
6. हेलेनर, एरिक (२०२१). द निओमर्केटलिस्ट्स: अ ग्लोबल इंटेलिक्चुअल हिस्ट्री . कॉर्नेल युनिव्हर्सिटी प्रेस. ISBN ९७८-१-५०१७-६०१४-३.

7. "फ्रेंच आर्थिक राष्ट्रवाद: कोल्बर्ट येथे होता".द इकॉनॉमिस्ट. २३ मार्च २००६. २२ मे २०१८ रोजीपुनर्प्राप्त.
8. कॅलाघन, हेलेन; लॅंगनो-यमोनेट, पॉल (डिसेंबर २०१०). "द फॅन्टम ऑफ पॅलेस ब्रॉन्गिनआर्ट: "इकॉनॉमिक पॅट्रिओटिझम" आणि पॅरिस स्टॉक एक्सचेंज" (पीडीएफ) . एमपीआयएफजी चर्चा पत्र १०/१४ : ६. ४ ऑगस्ट २०२० रोजी मूळ (पीडीएफ) वरून संग्रहित . २४ मे २०१८ रोजी पुनर्प्राप्त .
9. फिलिप (१७ जुलै २०१४). "आर्थिक देशभक्ती: अस्पष्ट, बोट हलवणाऱ्या, अमर वाक्यांशाचे स्पष्टीकरण" . द वॉशिंग्टन पोस्ट . २४ मे २०१८ रोजी पुनर्प्राप्त .
10. सफायर, विल्यम (१९ सप्टेंबर १९८५). "द इयर ऑफ डी-फेन्स" . द न्यू यॉर्क टाइम्स . २४ मे २०१८ रोजी पुनर्प्राप्त .
11. लुइगी. "इटलीमधील आर्थिक राष्ट्रवाद".सागरी अर्थशास्त्र विद्याशाखा:५३७-५७४.
12. शुल्झ, मॅक्स-स्टीफन; वुल्फ, निकोलॉस (मे २०१२)."आर्थिक राष्ट्रवाद आणि आर्थिक एकात्मता: एकोणिसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात ऑस्ट्रो-हंगेरियन साम्राज्य"(पीडीएफ).द इकॉनॉमिक हिस्ट्री रिव्ह्यू.६५(२):६५२-६७४.doi:१०.११११/j.१४६८-०२८९.२०१०.००५८७.x.S2CID१५४७७८५९२.
13. सायमन, विल्यम ई. (१९७४). "महागाईवरील आर्थिक परिषद, वॉशिंग्टन, डीसी, २० सप्टेंबर १९७४" .
14. अब्बास, अली. "आर्थिक राष्ट्रवाद".स्पर्धात्मकता अभ्यास जर्नल.२५.

